

Een willekeurig stukje nevelstad ten zuiden van Ingelmunster in West-Vlaanderen.
Een mix van wonen en industrie, geënt op een rurale ondergrond.
Bron: provincie West-Vlaanderen

DE MIST OVER DE NEVELSTAD KLAART LANGZAAM OP

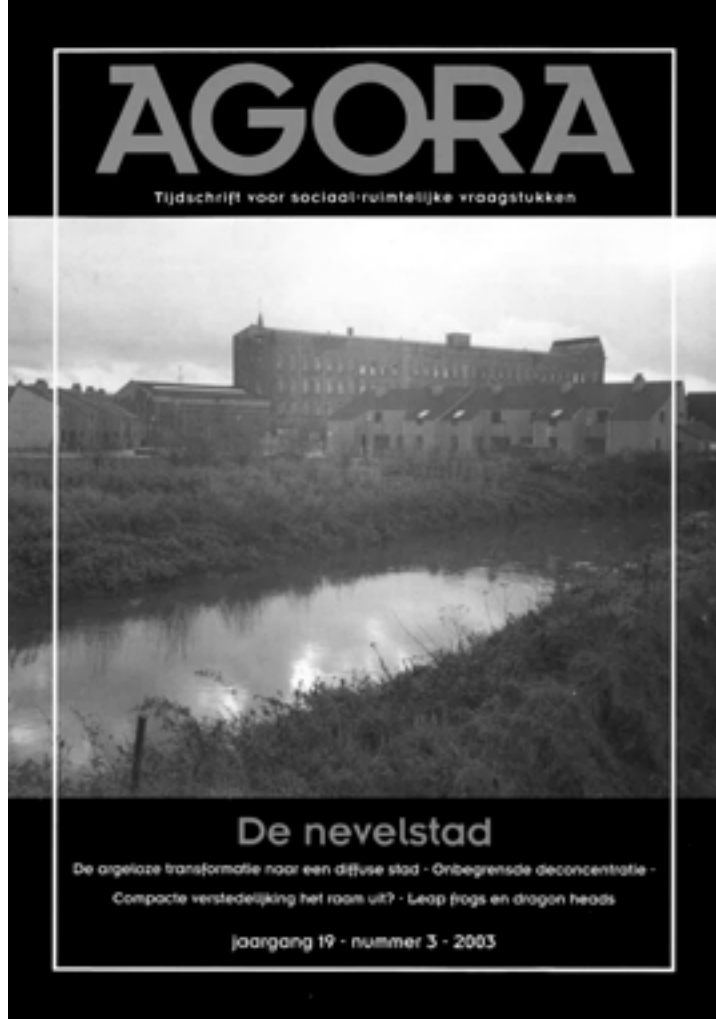
In 2003 publiceerde AGORA een nummer gewijd aan de 'nevelstad'. Dertien jaar later gaat de nevelstad nog steeds vlot over de tongen als karakterisering van de Vlaamse ruimtelijke conditie. In dit artikel reflecteert Michiel Dehaene, die samen met Maarten Loopmans de themaredactie van het nevelstadnummer vormde, over de oorspronkelijke inzet van het concept en ontwikkeling sindsdien.

Waar moet je opdagen om de ruimtelijke orde in Vlaanderen te begrijpen? Zijn het de eindeloze linten die je van dorp naar dorp leiden en de indruk van volledige verstedelijking bevestigen? Zijn het de verkavelingen waarin de modale Vlaming via een eigen stukje grond een ticket in de welvaartsverdeling kreeg toebedeeld en zijn of haar individuele woonwensen kon uitleven? Moet je op een regenachtige ochtend in de file richting Brussel staan om te begrijpen hoe in de verspreide stad het leven altijd elders plaatsvindt en iedereen voortdurend onderweg is? Is het dat oude weinig gebruikte IC-stationnetje waar de lange voorgeschiedenis van de arbeidspendel zich toont? Zijn het de steenwegen die de sleutel vormen tot de Vlaamse verstedelijking, met de eindeloze reeks autodealers, tuincentra, doe-het-zelfzaken en leveranciers van verlichting, vloerbekleding, keukens, badkamers en zwembaden, kortom van alle consumptiegoederen waar het verspreide wonen op drijft? Of is het de villawijk waar de laatste voorjaarsstorm opnieuw tot wateroverlast leidde en de burgemeester zijn laarzen aantrok om voor de camera's van de lokale televisie meteen op te roepen om de storm als uitzonderlijke ramp te erkennen? Of moet je op een jaagpad langs een of ander verloren kanaal zijn, waar in het weekend het groepje door de lokale garage gesponsorde wielertoeristen met hoge snelheid en licht geïrriteerd de vele zondagsfietsers voorbij flitsen om wat verderop in hetzelfde café te eindigen? Of kan je beter kiezen voor de succesvolle koekjesfabriek die een heel dorp overschaduwde en haar producten over landelijke wegen naar de hele wereld exporteert? De verspreide verstedelijking is omnipresent in Vlaanderen maar net daardoor niet zo makkelijk te vatten.

Amnestie voor de nevelstad

AGORA's nevelstadnummer uit 2003 was een poging om dat deel van het territorium dat doorgaans niet als stad gelezen wordt toch in die termen te denken. Het nummer lifte mee op een ontluikend discours over plaatsloze vormen van stedelijkheid die in de netwerkstad schijnbaar overal aanwezig waren. De notie nevelstad is de vertaling van het Italiaanse '*citta diffusa*' dat door Francesco Indovina werd gemunt om de uitgezaaide mix van wonen en werken, kenmerkend voor grote delen van de Veneto en de ruimere Po-vlakte, te beschrijven (zie het volgende artikel van Hessam Khorasani Zadeh). Via enkele Nederlandse en Vlaamse auteurs waaide dit begrip uit Italië over zonder dat men zich aan het werk van Indovina gebonden voelde. De betekenis van het begrip werkte vooral metaforisch. De contour tussen stad en land is niet langer scherp maar nevelig. De stad verandert van aggregatietoestand. De uitdijende verstedelijking slaat niet langer neer in vaste vorm, is zelfs niet vloeibaar (*space of flows*), maar gasvormig en waait als een ijle wolk over hele regio's waar ze blijft hangen als een dunne stedelijke nevel.

De inzet van de nevelstaddiscussie was vooral beschrijvend. De inspanning om de verspreide stad te verbeelden was collectief. Elke taalgroep en bijhorende context produceerde zijn eigen metaforen: Neutelings' 'tapijtmetropool', Chalas en Dubois-Taine's '*ville émergente*', Mantziaris interpretatie van Schwarz' '*ville paysage*', Sieverts' '*Zwischenstadt*', etc. Deze oefeningen wezen eerst en vooral op een tekort aan taal voor wat als een nieuw fenomeen werd beschouwd. Wat voorheen vooral als een onvoldragen soort stedelijkheid bekend stond die zich typisch

Cover van AGORA 2003-3:
De Nevelstad

aftekent op de schuivende grens tussen stad en land, rijpte later in zijn ontwikkeling tot een volwassen stedelijk landschap dat een eigen beschrijving en interpretatie verdiende. Hier was sprake van een derde, of misschien wel vierde of vijfde, typologie. Geen stad en geen land, maar iets daartussen. Geen satelliet, suburb of voorstad, maar een conditie die zich had losgemaakt van de traditionele centrum/periferie-relaties.

De nevelstad was in die zin de aanduiding voor een soort restfractie die overblijft nadat we het stedelijk landschap zeven op alle fracties die we al kennen. Het is het sterrenstof dat tussen de hemellichamen in hangt maar nergens echt bij hoort. Indovina's *citta diffusa* is een poging om van deze restfractie een eigen geschiedenis te schrijven. De nevelstad kon, zo stelde hij, niet zomaar worden herleid tot een van die andere fracties. De *citta diffusa* stond voor een eigen vorm van accumulatie waarin agglomeratievoordelen ontstaan door de specifieke mix van elementen die verspreid over het territorium aanwezig zijn. Een industrieel landschap verankerd in vroegere activiteiten, vaak nauw verbonden met de rurale achtergrond van het territorium, functionerend in zowel lokale als globale netwerken, en doorspekt met allerlei los geschikte woonvormen.

Voorbij de beschrijving

Het grootste slachtoffer van deze beschrijvende inspanning was een heldere probleemstelling en een duidelijk conceptueel kader. Waarom verdiende dit fenomeen al die aandacht en op welke manier moest het begrepen worden? Al te vaak verzandden de beschrijvingen in een poging om het fenomeen 'verspreide verstedelijking' te isoleren. Dit is analytisch hoogst problematisch. De stedelijke nevelen van zowel Noord-Italië, Noord-Duitsland en Vlaanderen zijn doorspekt van stedelijke patronen die zich nog steeds op meer traditionele wijze laten lezen. Het is net het samenspel tussen nieuwe en oude patronen die de verstedelijkingsdynamiek in deze gewesten bepalen.

Naast de handelssteden van weleer loopt nu ook de snelweg met afritten in zowat elk dorp zodat ook de lokale pendelaars en

industriezones bediend kunnen worden. De meest eigentijdse accessoires kan je niet langer enkel kopen in de stad, maar ook laten leveren in elke nevelstadgemeente en dat met een simpele druk op de knop. Maar hoe hard de condities ook zijn veranderd, de historische stad ligt nog steeds waar ze voorheen lag. Het karkas van de oude stedelijkheid werd opnieuw ingericht en opgenomen in een nieuw verband. De oude centra vervullen overigens nog steeds een belangrijke rol als voorzieningscentra en bepalen het meerkernig stedelijk patroon zo kenmerkend voor grote delen van Europa.

De beschrijving van de nevelstad stelt indirect de grote gelijkschakeling van 'duurzaam' met 'compact' in vraag

De verdienste van het nevelstadsdebat moeten we eerder begrijpen in programmatische zin. De term was een kreet om aandacht te besteden aan een werkelijkheid die de planningsgemeenschap systematisch links had laten liggen omdat ze vooral gezien werd als symptoom van eigen falen. De aandacht voor de nevelstad volgt in een logische sequentie. In de naoorlogse periode ging de aandacht uit naar de stedelijke groei en de suburbane stadsuitleg. Daarop volgde een hernieuwde aandacht voor de binnenstad die na een periode van stadsvlucht er verkommerd bijlag. De stedenbouw rekende af met de vaak anti-stedelijke achtergrond van de naoorlogse planning en koos voor een behoudende vorm van stadsvernieuwing die de herinvestering in de bestaande stad moest begeleiden. Versterkt door een groeiend ecologisch

bewustzijn werd de suburb afgeserveerd ten voordele van de compacte stad.

In de daaropvolgende fase stelt de beschrijving van de nevelstad indirect de grote gelijkschakeling van 'duurzaam' met 'compact' in vraag. De nevelstad heeft een eigen rationaliteit die om eigen antwoorden vraagt als we de weg naar duurzame ontwikkeling inslaan. Er is geen eenduidig verband tussen compact en duurzaam, net zo min als dat er is tussen gespreid en niet duurzaam. Het is niet zonder betekenis dat in een aantal afsluitende interviews uit het AGORA-nummer uit 2003 de nevelstad door verschillende gesprekspartners als aanslag op de compacte stad als leidend model wordt ervaren. De nevelstad werkte in die zin bevrijdend en vormde een soort amnestie voor een realiteit die of werd veroordeeld of werd ontkend.

Maar deze amnestie voor de verspreide verstedelijking is echter niet zomaar een stellingname voor spreiding. Het is vooral een vaststelling van de mate waarin verstedelijking verspreid voorkomt en een oproep om deze realiteit wars van planologische vooroordelen ernstig te nemen. Niet alle verstedelijking leidt tot de stad in zijn historische compacte vorm. De nevelstad is een noodzakelijke tussenstap om, na de suburbanisatie en de terugkeer naar de kern, de aandacht voor de periferie met een open blik tegemoet te treden en de gelijkschakeling van verstedelijking en stad achter ons te laten. Geleidelijk komt zo de realisatie dat verstedelijking vele vormen kent die naast en door elkaar bestaan.

Het is vandaag vooral van belang om niet langer in veralgemenende termen over de verspreide verstedelijking te spreken

Tussen stad en verstedelijking

Onbevooroordeeld kijken, het loslaten van de gelijkschakeling tussen stad en verstedelijking, is ook een noodzakelijke stap om tot een heldere probleemstelling te komen. Een duidelijke richting geeft het nevelstaddebat echter niet aan. De veelvoudige metaforische termen waarin de discussie rond de nevelstad gevoerd wordt hebben allen met elkaar gemeen dat ze, door hun zeer globaliserend karakter, de indruk bevestigen dat het om een en dezelfde, relatief homogene conditie zou gaan. De nevelstad bevestigt het beeld dat de ontgrensde verstedelijking overal en zonder onderscheid meer van hetzelfde zou opleveren, een kwaliteitsloze brij die meter voor meter meer territorium besmeurt. De metaforen die in de beschrijving worden ingezet, of het nu om nevel of witte schimmel gaat, doen hier niet veel goet aan.

Ook de discussie over planetaire verstedelijking (zie hierover ook het inleidend artikel) bevestigt deze tendens. Met het oprakelen van Lefebvre's term wijzen Neil Brenner en Christian Schmid op het veralgemeend en alles omvattend karakter van verstedelijkingsprocessen. De term planetair wekt de indruk dat het om een generiek fenomeen gaat dat zich over het hele aardoppervlak uitsmeert, terwijl het debat er juist om moet gaan om met meer nuance en met meer oog voor verschil het stedelijk landschap te lezen. Verstedelijking draait om differentiatie, om de historische variaties die zich op padafhankelijke wijze in de verruimtelijking van het kapitaalsaccumulatieproces aftekenen en verschillende leefwerelden naast elkaar laten bestaan.

Een heldere probleemstelling moet vertrekken bij het lezen van die verschillen. Als we een intelligent antwoord willen bieden op de veelvuldige problemen waar de nevelstad mee kampt is het

vandaag vooral van belang om niet langer in veralgemenende termen over de verspreide verstedelijking te spreken. De indruk van homogeniteit en gelijkheid is deel van de spreidingsideologie die de nevelstad heeft voortgebracht en staat een doortastende visie op de toekomst in de weg.

De ene verkaveling is de andere niet, omdat de mogelijkheden voor vernieuwing, selectieve verdichting en verdunning, deelmobiliteit, ontkoppeld waterbeheer, energetische vernieuwing etc. ongelijk verdeeld zijn. Bij de doorverstedelijking van de nevelstad komt het erop aan een breuk te maken met een ingesteldheid waarbij overal dezelfde logica van kracht is en net het grote verschil in potentieel te lezen in de patronen die historisch zijn ontstaan. Sommige plekken staan op de drempel om tot een meer intensieve vorm van stedelijkheid te ontwikkelen en hebben daarvoor de bijkomende infrastructuur nodig. Op andere plekken hoeft niet het wonen leidend te zijn maar ligt alles klaar om de verlinte stad te verbouwen tot wat Viljoen en Bohn *continuous productive landscapes* noemen.

Het Vlaamse verstedelijkte landschap bevindt zich op een kritisch punt in haar padafhankelijke ontwikkeling. Verspreiding liet traditioneel toe om de consequenties van verstedelijking te mijden, ruimtelijk te externaliseren en voor zich uit te schuiven. In plaats van selectief in te zetten op welbepaalde, kansrijke plekken, wordt voor elke woning, winkel of fabrieksgebouw nog steeds gewoon de volgende lap grond aangesneden met alle gekende gevolgen voor de waterhuishouding, de verkeerscongestie, de collectieve uitgaven voor nutssystemen, etc. In Vlaanderen is dermate rigoureuze gespreid dat zich onderhand stedelijke vraagstukken aandienen op de meest onverwachte plekken. Die vraagstukken moeten we zo weten te beantwoorden dat verstedelijking niet enkel tot meer overlast leidt – van congestie tot overstroming. We zijn toe aan een nieuwe deal voor de nevelstad die haar bewoners de instrumenten geeft om het verstedelijkingsproces zo te organiseren dat ze er voordeel aan ontlenden. Alle antwoorden hebben we niet maar de probleemstelling is al een heel stuk helderder. Doorverstedelijking op die plekken waar dat kan en zo verschil maken in de schijnuniformiteit. De mist over de nevelstad klaart langzaam op.

Literatuurselectie

- Indovina, F., F. Matassoni, M. Savino, M. Sernini, M. Torres, L. Vettoretto (1990) *Ipotesi sull'area centrale veneta. La città diffusa*. Venetië: DAEST – IUAV.
- Dehaene, M. & M. Loopmans (2003) *De argeloze transformatie naar een diffuse stad: Vlaanderen als nevelstad*. AGORA, 19, nr. 3, pp. 4-6.
- Dehaene, M. (2013) *Tuinieren in het stedelijke veld*. Gent: A&S books.
- Brenner, N. (ed.) (2014) *Implosions / Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*. Berlin: Jovis.
- De Meulder, B., J. Schreurs, A. Cock, & B. Notteboom (1999) *Sleutelen aan het Belgische stadslandschap*. OASE, 19, nr. 52, pp. 78-113.

MICHEL DEHAENE (MICHEL.DEHAENE@UGENT.BE) IS HOOFDDOCENT STEDENBOUW AAN DE VAKGROEP ARCHITECTUUR EN STEDENBOUW VAN DE UNIVERSITEIT GENT. IN 2003 WAS HIJ LID VAN DE THEMAREDACTIE VAN HET AGORA-NUMMER GETITELD DE NEVELSTAD.